

MEHNATNI MUHOFAZA QILISH VA XAVFSIZLIK TALABLARINING HUQUQIY ASOSLARI: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNCHILIGI TAHLILI

Sarsenbaeva Ellada Tengelbayevna

Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15575740>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- May 2025 yil

Ma'qullandi: 28- May 2025 yil

Nashr qilindi: 31- May 2025 yil

KEY WORDS

mehnatni muhofaza qilish, xavfsizlik talablarini ta'minlash, mehnat huquqlari kafolatlari, majburiy mehnatni taqiqlash, xalqaro mehnat standartlari, mehnat sharoitlarini baholash, ijtimoiy sheriklik prinsipi, davlat mehnat inspeksiyasi, nogironlar uchun kafolatlar, ayollar mehnatini himoya qilish.

ABSTRACT

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik talablarining huquqiy asoslarini rasmiy-ilmiy manbalar hamda amaldagi qonun hujjatlari asosida tahlil qiladi. Unda Mehnat kodeksi, "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlarida belgilangan asosiy prinsiplar, xodimlar va ish beruvchilarning huquq va majburiyatlari, mehnat sharoitlarini tartibga solish, ayrim toifadagi xodimlarga beriladigan kafolatlar, shuningdek, davlat nazorati va mehnat nizolarini hal qilish mexanizmlari atroflicha ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekiston qonunchiligining xalqaro mehnat standartlari bilan uyg'unligi va uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritiladi.

Mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik talablarining ta'minlanishi har qanday jamiyatda inson salomatligi, mehnat unumdorligi va iqtisodiy barqarorlik uchun fundamental ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida mehnat munosabatlari va ularni muhofaza qilish tizimi izchil rivojlanib bormoqda. Amaldagi Mehnat kodeksi mamlakat mehnat bozorining butun huquqiy majmuasini tashkil etuvchi keng qamrovli hujjat hisoblanadi. Ushbu kodeks ish bilan bandlik, yakka tartibdagi mehnat munosabatlari, xodimlarni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, ayrim toifadagi xodimlar mehnatini tartibga solish xususiyatlari, xodimlarning mehnat huquqini himoya qilish va mehnat nizolarini ko'rib chiqishni nazarda tutuvchi ko'plab me'yorlarni o'z ichiga oladi.

Mehnatni muhofaza qilishning huquqiy asoslari va prinsiplari. Mehnatni muhofaza qilish sohasidagi huquqiy munosabatlar O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi, "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ushbu sohadagi ko'plab qarorlari bilan tartibga solinadi. Mehnat kodeksi yakka tartibdagi mehnatga oid munosabatlarni huquqiy tartibga solishning asosiy prinsiplarini belgilaydi. Bularga mehnat erkinligi va majburiy mehnatni taqiqlash, mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklik, mehnat huquqlarining ta'minlanishi va mehnat majburiyatlarining bajarilishi kafolatlanganligi, xodimning huquqiy holati yomonlashishiga yo'l qo'ymaslik, shuningdek, mehnat huquqlarining tengligi va kamsitishni taqiqlash kiradi.

"Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun esa xodimning hayoti va salomatligini ustuvor deb bilish, davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, davlat nazoratini ta'minlash kabi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi.

Mehnat kodeksida majburiy mehnatni taqiqlashning asosiy prinsip sifatida belgilanishi O'zbekistonning xalqaro miqyosdagi obro'sini sezilarli darajada oshirdi. Xususan, "Cotton Campaign" xalqaro koalitsiyasining o'zbek paxtasiga qo'yilgan boykotni bekor qilishi bu huquqiy islohotlarning bevosita natijasi bo'ldi. Bu shuni ko'rsatadiki, milliy qonunchilikni xalqaro mehnat standartlariga moslashtirish nafaqat ichki ijtimoiy adolatni ta'minlaydi, balki mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va xalqaro savdo aloqalariga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi strategik ahamiyatga ega.

Mehnat sharoitlari va xavfsizlik talablarining huquqiy tartibga solinishi. Mehnat kodeksi normal ish vaqtini haftasiga 40 soat etib belgilaydi. Shuningdek, 18 yoshga to'lmagan xodimlar, xavfli yoki yuqori xavfli kasblarda ishlaydiganlar, nogironligi bo'lgan shaxslar, tibbiyot xodimlari va o'qituvchilar kabi ayrim toifadagi ishchilar uchun qisqartirilgan ish vaqti nazarda tutilgan. Qo'shimcha ish vaqti yiliga 120 soatdan oshmasligi va kamida ikki baravar miqdorda haq to'lanishi kerak.

Ish beruvchi xavfli va noqulay mehnat sharoitlarida ishlaydigan xodimlarni sut, davolash-profilaktika oziq-ovqati, gazlangan tuzli suv, maxsus kiyim-bosh, maxsus poyabzal va boshqa shaxsiy himoya vositalari bilan bepul ta'minlashi shart. Ish o'rinlarini mehnat sharoitlari bo'yicha attestatsiyadan o'tkazish majburiy bo'lib, bu ish joylarining xavfsizlik talablariga muvofiqligini baholashga qaratilgan. 18 yoshga to'lmaganlar, nogironligi bo'lgan shaxslar, shuningdek, ayrim kasb va ishlab chiqarish xodimlarining majburiy tibbiy ko'riklardan o'tishi ta'minlanadi. Xodimlar tibbiy ko'riklar bilan bog'liq xarajatlarga duchor bo'lmaydi va ish beruvchi ularning ish joyi va o'rtacha ish haqini saqlab qoladi. Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklari belgilangan tartibda tekshirilishi va hisobga olinishi shart. Ish beruvchi baxtsiz hodisalarni to'g'ri va o'z vaqtida tekshirish, sabablarini bartaraf etish choralarini ko'rish uchun javobgardir.

Mehnat kodeksining ish vaqti, xavfli sharoitlar va majburiy tibbiy ko'riklar bo'yicha batafsil qoidalari O'zbekistonda mehnat muhofazasiga bo'lgan e'tiborning ortib borayotganini ko'rsatadi. Biroq, ayrim manbalarda ijro va amaliyotda qiyinchiliklar mavjudligi ta'kidlanadi. Bu shuni anglatadiki, qonunchilik bazasi mustahkam bo'lsa-da, uning to'liq va samarali ijrosini ta'minlash doimiy monitoring, nazorat va ish beruvchilar uchun qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini talab qiladi.

Ayrim toifadagi xodimlarning mehnatini muhofaza qilish kafolatlari. Mehnat kodeksi homilador ayollar va uch yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar uchun dastlabki sinov muddatini belgilashni taqiqlaydi, shuningdek, ish beruvchi tashabbusi bilan mehnat shartnomasini bekor qilishdan himoya qiladi. Ikki va undan ortiq farzandi bor ayollarga qo'shimcha pullik va pulsiz ta'tillar beriladi, ikki yoshga to'lmagan bolasi bor ayollarga esa bolani ovqatlantirish uchun qo'shimcha tanaffuslar taqdim etiladi. Ayollar uchun pensiya yoshi 55 yosh etib belgilangan. 18 yoshga to'lmagan shaxslar ishga qabul qilinganda dastlabki sinov belgilanmaydi. Ularga yer osti ishlarida, tungi klublarda, spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari, narkotik va psixotrop moddalarni ishlab chiqarish, tashish va sotish bilan bog'liq ishlarda ishlash taqiqlanadi. Mehnat kodeksi 15 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun maksimal ish soatlari chegarasini belgilaydi. Aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalariga

mansub shaxslar, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ishga joylashtirish bo'yicha qo'shimcha kafolatlar belgilangan. I va II guruh nogironligi bo'lgan ishlovchi shaxslarga 30 kalendar kunlik uzaytirilgan yillik asosiy ta'til beriladi.

Mehnatni muhofaza qilish sohasidagi davlat nazorati. O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi huzuridagi Davlat mehnat inspeksiyasi (DMI) mehnat qonunchiligi, aholi bandligi va mehnatni muhofaza qilish talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi maxsus vakolatli organdir. DMI shikoyatlarni ko'rib chiqadi, tekshiruvlar o'tkazadi, aniqlangan qonunbuzarliklarni bartaraf etish bo'yicha majburiy ko'rsatmalar beradi va aybdor shaxslarga nisbatan javobgarlik choralari qo'llaydi.

O'zbekiston Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) bilan hamkorlikni faol kengaytirib bormoqda va majburiy mehnat hamda bolalar mehnatini yo'q qilishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Mamlakat sakkizta fundamental, to'rtta ustuvor va beshta texnik XMT konvensiyalarini ratifikatsiya qilgan. Mehnat kodeksi loyihasi ishlab chiqilish jarayonida 10 dan ortiq xalqaro tashkilot, jumladan XMTning qator konvensiyalari va 60 dan ziyod davlatlar tajribasi chuqur tahlil qilingan.

O'zbekistonning XMT konvensiyalarini faol ratifikatsiya qilishi va Mehnat kodeksini xalqaro standartlarga moslashtirishga intilishi nafaqat xodimlar huquqlarini himoya qilishni kuchaytiradi, balki mamlakatning xalqaro maydondagi mavqeyini mustahkamlaydi va iqtisodiy integratsiyaga yordam beradi (masalan, GSP+ statusi). Bu shuni anglatadiki, mustahkam mehnat huquqlari tizimi milliy taraqqiyotning ajralmas qismi bo'lib, global iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasida mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik talablarining huquqiy asoslari mustahkam bo'lib, u amaldagi Mehnat kodeksi, "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun va Vazirlar Mahkamasi qarorlari kabi qator normativ-huquqiy hujjatlar bilan ta'minlangan. Ushbu qonunchilik xodimlarning hayoti va salomatligini ustuvor bilish, mehnat erkinligi, ijtimoiy sheriklik va kamsitishga yo'l qo'ymaslik kabi asosiy prinsiplarga asoslanadi. Ayrim toifadagi xodimlar, jumladan, ayollar, voyaga yetmaganlar va nogironligi bo'lgan shaxslar uchun maxsus kafolatlar va imtiyozlar belgilangan. Davlat mehnat inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladigan nazorat va nizolarni hal qilishning muqobil mexanizmlari, shu jumladan onlayn platformalarning joriy etilishi, mehnat munosabatlarida adolat va samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan muhim qadamlardir. O'zbekiston qonunchiligining xalqaro mehnat standartlari bilan uyg'unligi mamlakatning global hamjamiyatdagi o'rnini mustahkamlab, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishga xizmat qilmoqda. Kelajakda qonunchilik normalarining amaliy ijrosini yanada kuchaytirish va zamonaviy chaqiriqlarga moslashish orqali mehnat muhofazasi tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (2023). Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz/docs/6468755>
2. O'zbekiston Respublikasi. (2016). Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida, 2016-yil 22-sentabr, O'RQ-410-son. <https://lex.uz/docs/-3031427>
3. International Labour Organization. (2021). Decent Work Country Programme for the Republic of Uzbekistan 2021-25. <https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-04/DWCP%20Uzbekistan.pdf>

4. Xolbayev, J. O., & Lapasov, D. A. o'g'li. (2023). O'zbekiston Respublikasida Mehnat kodeksining o'ziga xos xususiyatlari. https://www.researchgate.net/publication/372288345_O'ZBEKISTON_RESPUBLIKASIDA_MEHNAT_KODEKSINING_O'ZIGA_XOS_XUSUSIYATLARI.

**INNOVATIVE
ACADEMY**